

Гавриловська К.П. Особистість у правовому полі держави / Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць. / За заг. ред. В.М.Литвина та М.М.Слюсаревського. – К.: Інф.-вид. центр Тов-ва “Знання” України, 2001. – Вип. 3. – С. 91-94.

ОСОБИСТІСТЬ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ ДЕРЖАВИ

Гавриловська К.П., м. Луцьк

Взаємодія особистості і держави – явище досить складне. В наш час широко відомі дві схеми такої взаємодії.

Перша схема передбачає підпорядкування особистості державі. Її прихильники (Т.Гоббс, Г.Спенсер, А. де Токвіль, Ж.-Ж. Руссо, С.Ліпсет та ін.) вважали, що необхідність застосування такої схеми викликана нерозумною, егоїстичною природою людської особистості, яка потребує контролю. Особистість тут розуміється як пасивний об'єкт управління, який має підпорядковуватися державі, організації, еліті.

Така схема спрямовує розвиток держави етатичним шляхом, при якому відбувається державне регулювання економіки і соціальної сфери.

Прихильники другої схеми (або моделі) інтересу – А.Сміт, У.Годвін вважали, що особистісний інтерес є тим механізмом, який визначає напрям розвитку держави, соціальний і політичний порядок виникають як природний результат узгодження зусиль різних людей; тому необхідна не сила придушення, а раціональне усвідомлення індивідом своїх вигод від спільних зусиль. З цієї точки зору особистість є суб'єктом, активним і діяльним.

У такому руслі формується деетатична тенденція, що проявляється в обмеженні влади держави в галузі економіки, формування негативного ставлення до колективності, централізації влади і підпорядкування індивідів.

У Радянському Союзі переважала етатична тенденція з рисами тоталітаризму. В наш час відбувається процес деетатизації, і питання про взаємодію особистості і держави є дуже актуальним. У такі періоди зростають вимоги до активності людини, активний суб'єкт усвідомлює свою особливість, ідентифікацію з референтною групою, відповідальність, вільно вибирає і контролює хід своєї діяльності.

Для того, щоб реалізувати свої цілі, особистість має узгоджувати власну діяльність з системою соціально-правових норм. Взаємодія особистості з правовим полем держави є неминучою, особливо якщо життєві плани особистості спрямовані на досягнення високого соціального статусу.

Неправильно було б думати, що у сферу правового регулювання особистість включається в якості вже сформованого активного суб'єкта. Взаємодія особистості і системи соціально-правових норм починається набагато раніше, в процесі правової соціалізації. Правову соціалізацію можна визначити як процес взаємопроникнення людини і держави в її правовому полі. Психологічними механізмами, які забезпечують адаптацію і розвиток особистості, є інтеріоризація (процес особистісного засвоєння соціального досвіду в ході навчання, виховання, онтогенетичного розвитку людей), та екстеріоризація (перетворення суб'єктивних потенцій в реальний акт діяльності, поведінки). Основні мотиви, якими керується особистість в процесі взаємодії з системою соціально – правових норм : мотив адаптації (передбачає конформну поведінку), та мотив самореалізації, який дозволяє людині досягти власної мети всупереч обставинам. Переважання мотиву самореалізації може мати негативні наслідки (досягнення мети відбувається, незважаючи на моральну та фізичну шкоду, якої воно прямо чи опосередковано завдає іншим людям в результаті порушення соціально-правових норм). В чому ж криються причини девіантної та деліквентної поведінки? Чому людина порушує загальноприйняті норми і правила? Існують різні пояснення. Зокрема:

- біологічні та психологічні особливості (“дефектні” гени, відхилення в розумовому розвитку);
- соціальні умови життя (недоліки виховання, освіти).

Крім того, наш час характеризується такими рисами, як: величезна кількість юридичних тонкощів, яких просто не може знати пересічний громадянин; невидимість жертв, що характерно для більшості економічних злочинів; ореол захоплення, який часто створюють навколо злочинного світу засоби масової комунікації, художня література; інтеріоризація морально деформованих соціальних відносин. Сукупний вплив цих чинників призводить до того, що нечесний вчинок може скоїти навіть той, хто вважав себе високоморальною людиною.

За думкою Лона Л. Фуллера існує велика різниця між “установленим” правом (закон, указ, інструкція) та “звичаєвим” (традиції, звичаї).

Кожен закон походить від визначеного людського джерела. Він запроваджується рішенням законодавця чи законодавчого органу. Час його виникнення є цілком визначеним. Текст закону містить як умови, так і дату, яка точно повідомляє нам момент набуття законом чинності чи відокремлює його від попереднього часу, коли закону ще не існувало.

Звичай же можна вважати зразком мовчазного права. Звичай не проголошується і не розвивається з плином часу. Практично неможливо визначити момент, коли він набуває чинності. Звичай не має визначеного автора, не існує людини чи органу, яких можна було б засудити чи похвалити за створення конкретного звичаю; ми можемо лише описати категорію осіб, серед яких той чи інший звичай поступово стає нормою поведінки.

Немає також якогось авторитетного словесного втілення умов цього звичаю: він виявляє себе не в послідовності слів, а в лінії поведінки. До того ж, призначення мовчазних норм ніколи не виявляється відверто, на відміну від норм установленого права, які чітко пояснюють, якому лиху вони призначені запобігти, або якому благу сприяти. Користуючись звичаєвим правом, люди самі мають робити висновки щодо призначення його норм, припускаючи, що вони виникли з певної потреби, яку відчували ті, хто першими пристосував до неї свою поведінку. Дотримання звичаєвих норм великою мірою ґрунтується на елементі (принципі) добровільності. Той факт, що якась людина чи група людей діяла стереотипно протягом тривалого часу не дає підстави комусь іншому стверджувати, що схему поведінки слід продовжувати.

Норми звичаєвого права виникають в ситуаціях людської взаємодії, де кожен учасник керується передбаченням того, що робитиме інший і чого очікуватиме від нього. Сенс існування подібних норм — уникнення конфліктів, які породжує ситуація взаємної оцінки. Звичаєві норми створюються завжди в процесі імпровізації і закріплюються в кожній конкретній групі тоді, коли відповідають сподіванням всіх зацікавлених осіб (груп). Якщо така норма не узгоджується з вимогами ситуації, її можна вдосконалити під час наступної взаємодії. В усякому разі вона не є чимось жорстким, встановленим заздалегідь по абстрактним міркам;

звичаєва норма здатна пристосовуватись до взаємин учасників, до розвитку цих взаємин з плином часу.

В українському суспільстві норми звичаєвого права відіграють важливу роль. Справа в тому, що до особливостей менталітету українського народу вчені відносять усталений життєвий стиль прихованості, утаємниченості. Ці риси національного характеру склалися внаслідок політичних обставин протягом віків: знищення активних одиниць народу від доби татарських і козацьких воєн аж до колективізації та голодомору 30-х років XX ст., а також репресій комуністичного режиму впродовж його існування. Сакральність українського менталітету поєднується з безмежним індивідуалізмом українців. Тривала століттями неволя породила рух опору, супротиву, ненависті до будь-яких зовнішніх регулюючих впливів. Відсутнє добровільне підпорядкування, обмеження особистості завжди відчувається боляче, навіть в інтересах загалу. Творчий супротив чужому насиллю з одночасним обмеженням в умовах невилітного життя можливостей самовияву, самореалізації привели нас до певного негативного ставлення до всякої влади, до бунту, до браку послуху і дисципліни, до негативізму.

Отже, в процесі правової соціалізації особистість має засвоїти два типи правових норм: неформальні, що ґрунтуються на елементі добровільності та є умовою успішного виживання в наявних соціальних умовах; і формальні, які необхідно прийняти як алгоритм, що походить від влади, якій не довіряють.

За твердженням австрійського психіатра А. Адлера, кінцева мета всіх душевних поривань – цілісність, врівноваженість, безпека, пристосування. Очевидно, переважна більшість населення України в наш час прагне того ж самого. Але рівень злочинності не зменшується, особливо в економічній сфері. Чому? Очевидно, реалізація моделі “інтересу” вимагає часу, щоби особистість могла знайти застосування своїм умінням, навичкам, враховуючи при цьому, що держава в обмін на це гарантує захист, врівноваженість, спокій. Якщо держава визнається особистістю активним, “платоспроможним” учасником обміну і формальні закони сприймаються як дійсні правила гри, відбувається процес психічної легітимації системи соціально-правових норм, що є основою формування правосвідомості.